

JOSIP KEKEZ

VALJANOST SOCIOLINGVISTIČKIH NAČELA JEZIČNOG SAVJETNIKA S GRAMATIKOM*

I.

Pisati nepristrano o djelu koje tretira problematiku hrvatskoga jezika, namijenjenoga širemu čitalačkom krugu i koje je tiskano u Hrvatskoj, značilo bi svakako uzeti u obzir barem dvije odrednice. Prvu, dakako, čine rezultati znanosti o jeziku uopće i o hrvatskome jeziku posebno, a drugu vrijeme u kojemu je djelo nastalo. Ne postupi li se tako, nesporezumi će nužno nastati.

U to smo se mogli uvjeriti na više primjera osobito u toku posljednja dva-tri decenija, kad se velik broj teoretskih i praktičnih jezičnih pitanja rješavao vrlo intenzivno. Ali i postupno. U jednome su vremenskom odnosno razvojnodruštvenom segmentu vrijedila jedna rješenja, a samo nekoliko godina poslije druga; što se čak vidi i iz naziva jezika, koji se pedesetih godina zvao hrvatskosrpskim, a već malo poslije govorili smo o jezičnim varijantama, dok se danas služimo nazivom: hrvatski jezik. »Kao što se razvija i obogaćuje život naroda i društva, tako se razvija i obogaćuje i život i rast književnoga jezika«. ¹ A to znači i znanosti o dotičnu jeziku. I kad bismo bilo kojem djelu pristupali bez i jedne spomenute odrednice, nesumnjivo bismo teško pogriješili.

Dobar je primjer za to i »Jezični savjetnik s gramatikom«, zajedničko djelo četvoro autora zaposlenih u Institutu za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U činjenici da se vrijeme u kojem je »Savjetnik« zamišljen i rađen bitno razlikuje od vremena u

* »Jezični savjetnik s gramatikom«. Uredio dr Slavko Pavešić. Izradili mr Vida Barac-Grum, mr Dragica Malić, dr Slavko Pavešić, dr Zlatko Vince. Matica hrvatska. Zagreb, 1971.

¹ Ljudevit Jonke: »Književni jezik u teoriji i praksi«. Zagreb, 1964, stranica 16.

kojem se pojavio, većim dijelom leže uzroci negativnim ocjenama koje su »Savjetnik« zapljusnule godine 1971. Autor ovih redaka ne sjeća se da je u Hrvatskoj objavljena i jedna pozitivna kritika na »Jezični savjetnik s gramatikom«. No, autor ovih redaka dopušta sebi slijedeću pretpostavku: da je »Savjetnik« kojim slučajem, a što je izdavač namjeravao, objelodanjen u vremenu izravno nakon što je započet rad na njemu ili dok je taj rad trajao — a autori »Savjetnika«, dakako, nisu mogli predvidjeti budućnost — postao bi pravi bestseller. Ova pretpostavka fundirana je tokom jezične situacije u nas, i onaj tko je pratio jezičnu problematiku, u nju neće posumnjati. Ipak bih to potkrijepio i jednim suptivnim primjerom. Kad se godine 1964. pojavila Jonkeova knjiga »Književni jezik u teoriji i praksi«, knjiga je odista i postala pravi bestseller. Postala je, između ostaloga, zbog stava o dvjema varijantama — od čega polazi i »Savjetnik s gramatikom« — i zbog toga što je ona dobrim dijelom i jezični savjetnik, ali ne i dosljedniji od »Jezičnoga savjetnika s gramatikom«.

Podsjetimo li se pak općega i jezičnoga stanja u doba kad je »Savjetnik« zamišljen i u kojem je doživljavao stanovite preinake — od Novosadskoga dogovora nadalje — bit će nam jasno da je ovoj knjizi bila namijenjena uloga braniča hrvatskoga jezika od loših utjecaja *s bilo koje strane*. A to se vidi i u koncepciji i u sadržaju knjige. Taj duh zrači na svakoj njezinoj stranici, iako relativno suzdržljivo; a suzdržljivost su jednim dijelom uvjetovali događaji u kojima je »Savjetnik« rastao, a drugim dijelom donekle nedosljedan stav autora.

II.

»Jezični savjetnik s gramatikom« knjiga je — kad je nakon nekoliko odgađanja, preinaka i prilagođivanja društvenim i jezičnim promjenama ipak imala tu sreću da se pojavila — koja će svima dobro poslužiti. To će postići svi njezini dijelovi.

Na prvom je mjestu u »Savjetniku« predgovor koji daje osnovnu informaciju stanja hrvatskoga ili srpskoga jezika u toku povijesti i koji samim tim zadire u pitanje samosvojnosti hrvatskoga književnoga jezika. »Savjetnik« je u tom smislu na nivou znanstvene jezične istine i potrebe sredine kojoj je namijenjen. Različito i odvojeno trajanje kroz povijest rezultiralo je i jezičnim različitostima. »Na području između Bugara na istoku, Makedonaca na jugu i Slovenaca na zapadu žive narodi koji govore većim brojem srodnih dijalekata koji svi zajedno čine hrvatski ili srpski jezik. Na tom dijalekatskom području su u toku historijskog razvitka nastala dva tipa, dvije varijante, dvije redakcije književnog jezika, jedna u zapadnim krajevima, vezana za nastanak i razvitak hrvatske nacije, druga u istočnim krajevima, vezana za društvene prilike tih krajeva i za nastanak srpske nacije.«² Danas su razlike između hrvatskoga i srp-

² Citat sa str. 8.

skoga jezičnog tipa fonetske, akcenatske, morfološke i sintaktičke prirode, te u tvorbi riječi i u rječniku. Kao osnovnu razliku »Savjetnik« navodi refleks staroga glasa jat. Ali u pogledu sporazumijevanja puno su važnije razlike u pojedinim riječima koje su nastale, i nastaju, »tako da se u književnom jeziku zapadnih krajeva za neko značenje uobičaji riječ iz kojeg dijalekta tih krajeva, nepoznata ili manje poznata u dijalektima istočnog područja, a u književnom se jeziku istočnih krajeva za isto značenje uzme neka riječ iz dijalekata tih krajeva, manje poznata ili nepoznata u zapadnim krajevima« (janje—jagnje, pura—ćurka, hlapiti—vjetriti, šarenica—dužica, lončar—grnčar, vrtlar—gradinar, rub—ivica, otok—ostrvo, ples—igra, liječnik—ljekar, bor—jelka); u riječima koje su na jednoj strani nastale od jedne osnove, a na drugoj od druge osnove (vlak—voz, kazalište—pozorište, pokus—ogled, kugla—lopta, spoj—jedinjenje); u riječima koje su na jednoj strani domaće, a na drugoj pozajmljenice (tisuća—hiljada, cesta—drum, brijač—berberin, hlače—pantalone, rublje—veš, mrkva—šargarepa, juha—čorba, općina—opština, siječanj—januar); također u riječima koje su na jednoj strani kovanice, a na drugoj pozajmljenice (sveučilište—univerzitet, samostan—manastir, kišobran—ambrela, dušik—azot, zarez—zapeta, tračnica—šina); nadalje u riječima koje su na jednoj strani posuđene iz jednoga, a na drugoj iz drugoga jezika (riža—pirinač, kloštar—manastir, svemir—vasiona, kalež—putir). Razlike nastaju i kad se ista riječ pozajmi iz različitih izvora ili preko različitih posrednika (barbarin—varvarin, Atena—Atina, ocean—okean, kirurg—hirurg, špinat—spanać, centimetar—santimetar). Također i kad se pozajmi iz istog izvora na različit način (metoda—method, milijun—milion, sistem—sistema). Razlike su nastajale i upotrebom drugačijih nastavaka (utorak—utornik, slugar—slugač, sudac—sudija, jednadžba—jednačina, studentica—studentkinja). Također i tako što riječi nisu napravljene isto nego slično (kisik—kiseonik, popravak—opravka, praonica—perionica). »Savjetnik« navodi i još neke razlike (u zapadnoj varijanti čuva se glas h, u istočnoj se on zamjenjuje glasom v, odnosno j: duhan—duvan, uho—uvo, snaha—snaja). »Savjetnik« navodi i neke akcenatske razlike: čitāmo—čitāmo, rādovi—rādovi i drugo.

»Jezični savjetnik« ističe u predgovornom dijelu i to da varijante postoje kao rezultat različitoga historijskoga toka i da je svaka sredstvo pojedine sredine, odnosno da postoji kao dio nacionalne kulture, pa stoga svaku treba njegovati i poštivati, adekvatno pravima svakoga naroda na svoj jezični izričaj. U našoj povijesti nije bilo uvijek tako, već se događalo da se jedan jezični tip pokušavao nametnuti drugom. Pokušaji unificiranja jezika u »Jezičnome savjetniku« su također prikazani sve tamo od Beča 1850, preko onoga pri svršetku prvoga svjetskoga rata i onoga nakon uvođenja tzv. šestojanuarske diktature do Novosadskoga dogovora. »Savjetnik« dobro zaključuje da su svi prisilni pokušaji unificiranja jezika unaprijed osuđeni na neuspjeh.

Odnos prema tuđicama i dijalektizmima uvijek je bio bitan moment u problematici hrvatskoga književnoga jezika, pa »Savjetnik« u predgovoru zauzima načelan stav i o tome pitanju, a koji u rječniku i provodi.

U hrvatski su jezik ulazile tuđe riječi u svim vremenima i iz mnogih jezika. I uvijek je hrvatski jezik pružao otpor takvim utjecajima. No, utjecaj tuđica u posljednjih nekoliko decenija posebno je bio³ jak, a otpor prema njima također. Ali uza sav otpor koji je pružan tuđim utjecajima, ipak se puno toga uspjelo provući i zadržati; pa su čak hrvatski jezikoslovci pod tim pritiskom ublažili svoj načelan stav prema tuđicama. Hrvati su uvijek bili čistunci; to veći što gledamo dalje u prošlost i obrnuto, dakako. Ali u posljednjih nekoliko decenija osuđivan je i pretjerani purizam. Smatralo se, naime, da nije preporučljiva pretjerana upotreba tuđih riječi, ali isto tako da nije preporučljiv ni pretjerani purizam. Pri tom se isticalo i da pretjeranoga purizma nema, barem ne za one riječi koje upravo toga trenutka nastoje ući u jezik. No, tuđi utjecaji bili su toliko nagli i mnogobrojni — a nema sumnje da to djeluje na stav i način mišljenja, osobito ako se uspije poneke pokolebati tvrdnjom kako je to razvoj jezika — da se zaista moglo činiti pretjeranim sve zamjenjivati vlastitim u jednoj ovakvoj, simbolički predstavljenoj situaciji: to je, kako netko reče, vrijeme kad hrvatska rečenica npr. od pet riječi ima čak šest tuđica od kojih je sedam iz susjednoga jezika. To je vrijeme kad se poduzima napor da bi se zadržale čak i takve riječi kao što su npr. povijest, zemljopis, urudžbeni zapisnik i slično.³ A što je tek bilo s drugim, manje uobičajenim, riječima!

Savjet koji »Savjetnik« daje u pogledu tuđica za naše je vrijeme prihvatljiv: »Onome tko traži opći savjet za upotrebu tuđih riječi, bez obzira odakle su uzete, možemo reći: treba dobro razmisliti o značenju koje je potrebno pa pokušati to reći našom riječju, ili našim riječima; ako nikako ne ide, može se upotrijebiti tuđa.«⁴ To što se ipak mnoge riječi ne mogu zamijeniti bez duljega privikavanja na njih, »Savjetnik« ne snosi ni najmanju odgovornost. Izuzevši tek poneki slučaj, »Savjetnik« ostvaruje zaista maksimum.

U uskoj vezi s pitanjem tuđica svakako je i pitanje upotrebe dijalekatskih riječi. Jer kako god otpor tuđicama znači podržavanje vlastitosti i kreativnosti u jeziku, to isto se postiže upotrebom dijalekatskih riječi. Načelu da svaku tuđu riječ treba pokušati zamijeniti hrvatskom, trebalo bi dodati načelo da dobre kajkavske i čakavske riječi koje se uklapaju u sustav, treba uklopiti; što se zapravo spontano i događa. Sličan stav trebalo bi zauzeti i u pogledu zastarjelih riječi, koje su posebno u novije vrijeme oživljavane u sredstvima masovnih komunikacija i u djelima

³ V.: Ljudevit Jonke, »Književni jezik u teoriji i praksi«. Zagreb, 1964, str. 101—102.

⁴ Citat sa str. 18.

hrvatskih pisaca, također srpskih, slovenskih i drugih.^{4a} Ovdje bi trebala poslužiti poznata Jonkeova krilatica: *Piši onako kako dobri pisci pišu!*⁵

Stav »Savjetnika«, naveden u predgovoru i proveden u rječniku prema dijalektizmima i zastarjelim riječima, nije identičan stavu što sam ga upravo iznio. »Savjetnik« ne priznaje oživljavanje zastarjelih riječi i ne podržava mnoge inače dobre dijalektizme. On je u tome smislu vrlo umjeren, a zacijelo ni nije mogao drugačije postupiti jer bi s obzirom na brojnost pitanja time mogao ne istaknuti onaj dio koji je primarniji i korisniji vremenu u kojemu je nastao; postupnost je i ovdje bitan uvjet za uspjeh.

Nakon nekoliko načelnih postavaka danih u predgovoru, slijedi opsežan rječnik, o kojemu ćemo također nešto više kazati. Prije toga recimo da nakon rječnika stoji gramatika, koja upotpunjuje knjigu i bez koje bi »Savjetnik« bio osjetljivo krnj. Tome dodajmo i to da je ova gramatika jedna od naših boljih gramatika i nesumnjivo najbolji dio »Jezičnoga savjetnika«.

Načelne i teoretske postavke koje donosi predgovor provedene su u rječniku. Uz neke druge, i u tome se nalaze njegove dobre i loše osobine. Recimo odmah da »Jezični savjetnik« pruža mnoštvo dobrih i korisnih savjeta bez obzira na stupanj jezične kulture onoga tko se »Savjetnikom« služi. Tako su s gledišta pravilnosti i uobičajenosti na hrvatskome jezičnome području, a u kojima se često griješi, dobro protumačene slijedeće natuknice.⁶ Za riječ *zemljopis* kaže se da je »dobro načinjena (prvi dio složenice je objekt, a cijela složenica znači novi pojam) i uobičajila se kao termin«. *Zemljotres* je riječ koja »nije napravljena u duhu našeg jezika, jer tu prvi dio složenice nije objekt, nego subjekt«. Preporučuje se *potres* i manje uobičajena riječ *trešnja*. Za *znanost* se kaže da je riječ potvrđena na širokome području našega jezika već u 17. stoljeću, kad je značila »znanje, vještina, upućenost«, a da se u zapadnim

^{4a} Znanost je o jeziku i politološka kategorija. Stoga je umjesna svaka suradnja političara i jezikoslovaca: političar će se konzultirati s jezikoslovcem i jezikoslovac s političarem kada je riječ o interferentnim područjima i tako jedan drugome olakšati posao odnosno zauzeti najprimjereniji stav s obzirom na lingvistiku i s obzirom na politiku. U takvo interferentno područje možda ne bi trebalo uvrštavati novije pokušaje *svih naših književnih jezika* da se osvježe dijalekatskom i starijom jezičnom građom. Svedemo li takav pokušaj na distanciranje od bilo koje jezične norme, zanemarujemo važnost tradicije kao bogate osnove za jezičnu i književnu regeneraciju i odlučno sputavamo razvojni tok i jezika i književnosti. S druge strane i u krajnjoj liniji, ni ne dolikuje se jednome jeziku »kicenje tuđim perjem« i neumjesno posvajanje izvanvlastitih jezičnoizražajnih potencijala, navlastito ne uz neiscrpnu brojnost rješenja što ih spontano nameću stariji jezični slojevi i dijalekti, koji stoljećima funkcioniraju kao književni jezici i koji se, posebno nama danas, obuhvatiti i narodnu književnost.

⁵ Nav. dj., str. 15.

Ova je krilatica vrlo značajna po tome što zamjenjuje zastarjelu Karadžićevu krilaticu *Piši onako kako narod govori!* Nakon reafirmiranja dvaju jezičnih tipova, bilo bi vrlo poželjno da se šire i dokumentirano razradi. Ali da obuhvatiti i narodnu književnost.

⁶ Riječi donosim nasumce izvađene.

krajevima u značenju »scientia, Wissenschaft« ustaljuje u 19. stoljeću i da se tako upotrebljava i danas. Pod natuknicom *zaljev* stoji da je redovan termin u zapadnim krajevima, dok se u istočnim kaže: *zaliv*. A pod *vanredan* da je riječ običnija u istočnim krajevima nego u zapadnim. »Ide u knjiž. jezik pored *izvanredan*, koji je običniji u zapadnim krajevima.«

Sretno su protumačene npr. i ove riječi za koje se kaže da su dobre, odnosno loše ili da pripadaju jednoj, odnosno drugoj normi: Američanin, armija, boće, brakorazvod, Brijuni, buter, crveniti, crvenjeti, časnik, časovnik, često puta, čitač, čitalac, decenij, djelovodnik, domaćinstvo, dva, ekser, fabrika, futbol, grip, heretik, heruvim, hlorovodnik, istorija, Jevrej, jezički, kućanstvo, kasnije, ljetnji, mirovina, naprosto, natjecanje, naviještati, navodnjavati, obal, obalski, obeseliti, obezbijediti, odalečiti, odveć i odveće, oko, okončati, pazar, pažnja, podoban, pol, prevazići, rama, ravno, ravnovjesje, razdio i razdjel, reizbor, reizabrati, rizling, samostan, saobraćaj, saobraćajnica, saznanje, stanovit, sudija, šalica, slag, šolja, špag, Španjolska, štof, tabak, točka, tvornica, ubjeđenje, učestvovati, učešće, učutati, uslijed, usud, uvjerenje, uvjet, vajar, vaploćenje, veža, vizitkarta, vrhnje, zipka, značaj, znatiželjan, žohar, žutiti, žutjeti itd., itd. Da ne nabrajamo dalje i da ne navodimo tumačenja zašto je koja riječ dobra, odnosno loša, recimo samo da dobro protumačene riječi čine najveći dio rječnika. Još ćemo navesti samo neke specifične slučajeve iz kojih će se također vidjeti nastojanje autora da »Savjetnik« bude što potpuniji i postane što djelotvorniji.

Za frazeologizam *daleko od toga* rečeno je da je preuzet iz francuskoga ili njemačkoga. »Savjetnik« kaže da je bolje rečenicu konstruirati s našim veznikom *ne samo, nikako ne*. Poznat je stav da tuđi utjecaji na jezik utječu i na mišljenje, pa možda i šire, svjesno ili nesvjesno. Autori su se i o tome brinuli, što se vidi iz tumačenja ove fraze: »*doći k sebi* nije izraz protivan našem načinu mišljenja i stvaranja figura, pa ga ne treba ni smatrati nevaljalim, iako je mogao doći preko njem. (zu sich kommen) i može se češće zamijeniti glagolima: osvijestiti se, oporaviti se, živnuti, pribirati se«. Ovaj je stav posebno važan stoga što pokazuje da istovjetnosti u dvama jezicima ne moraju značiti utjecaj jednoga jezika na drugi.

»Savjetnik« se odlučuje za neke oblike koji do sada nisu priznavani književnima, a što mu je samo plus. Tako on za razliku od Pravopisa, npr., priznaje za književne oblike prezenta od glagola *bdjeti*: *bdijem, bdiješ, bdije, bdijemo, bdijete, bdiju*. Do sada su bili priznavani samo oblici: *bdim, bdiš, bdi, bdimo, bdite, bde*.

Pohvalnim se može smatrati i to što »Savjetnik« podržava i oblik *andelski* kao i *andeoski*, pogotovu kad se zna da su u hrvatskome jeziku ostali neki stariji oblici. U ovom slučaju *l* na kraju sloga nije prešlo u *o*. Takve i slične dvostrukosti poznate su i u drugim riječima: vol—vo, sol—so, stol—sto itd. i bile su priznavane.

Riječ *istovjetan* »Savjetnik« podržava iako Pravopis ima samo *istovetan*. Ovdje, naime, *e* nije od jata, ali bez obzira na to ijekavci tu osje-

ćaju jat i govore istovjetan. »Savjetnik« kaže da se protivno pravopisnim propisima oblik istovjetan neprestano čuje u razgovoru, a često i u književnom jeziku, pa dodaje da bi možda »u tome trebalo promijeniti pravopis, kad on do sada nije uspio da promijeni praksu«.

»Savjetnik« je priznao neke riječi koje su u književni jezik ušle iz kajkavskoga dijalekta, iako nije bio baš široke ruke. Tako se za *kupelj* kaže da je kajkavska i da se upotrebljava u književnom jeziku zapadnih krajeva. Kajkavske riječi *darežljiv* i *darežljivost* ušle su u književni jezik svih krajeva i češće se upotrebljavaju od štokavskih istoznačnica: *podatljiv*, *podatljivost*, *podašan*, *podašnost*. Isto je i s riječima *huškač* i *huškati*. One su ušle i uobičajile se u književnom jeziku iako je Maretić smatrao da je bolje: *podbadač*, *potutkač*, *podbadati*, *tutkati*, *drškati*.⁷

Samosvojnosti i čistoći hrvatskoga jezika »Savjetnik« pridonosi i time što tuđe riječi zamjenjuje hrvatskima ili paralelno dopušta i jednu i drugu, zavisno o uobičajenosti. Ako se pak neka tuđa riječ u hrvatskome uobičajila, a u njemu se nalazi u dvostrukom obliku jer je u hrvatski ušla preko dvaju jezika, u takvu se slučaju »Savjetnik« odlučuje za onaj oblik koji je k nama došao preko jezika iz kojega je hrvatska jezična praksa više pozajmljivala. Za ove slučajeve evo nekoliko karakterističnih primjera. Mjesto *an blok* kaže se da je bolje *ujedno*, *sve zajedno*; i odmah se upućuje na *an detalj*, gdje se kaže da je bolje: *na malo*, *na komad*, *potanko*. Isto je i s *an gro* (bolje je: *na veliko*). Po »Savjetniku« je ne *aplicirati lijek* nego *dati lijek*. *Astal* je prema mađarskome pokrajinska riječ; bolje je *stol*. *Autonomija* se prevodi sa *samostalnost*, *nezavisnost*, *samouprava*. *Avlija* je nepotrebna uz našu riječ *dvorište*. *Pasioniran* treba zamijeniti našom riječju *strastven*, *oduševljen*, *zagrijan*, *zanesen*. Mjesto *pasus* (lat.) bolje je *stavka*, *stavak*, *odlomak*. Itd. *Advokat* se upotrebljava na cijelome hrvatskome i srpskome jezičnome području, ali »Savjetnik« dobro čini kad kaže da se u zapadnim krajevima upotrebljava i naša stara riječ *odvjetnik*. Pridjevi na *-alis*, koje je naš jezik preuzeo iz latinskoga, ostvaruju se tako da se *-is* zamijeni nastavkom *-an* (npr. genijalan, komercijalan i slično). Ali događalo se i to da su neki takvi pridjevi došli k nama preko njemačkoga ili francuskoga pa imaju završetak i na *-elan*. Takav je pridjev *aktuelan* (njem. aktuell, fr. actuel). Ako smo u nedoumici koji je oblik bolji — prema latinskome *aktualan* ili prema njemačkome, odnosno francuskome *aktuelan* — »Savjetnik« daje prednost obliku koji je načinjen prema latinskome.

Pozitivno je u »Savjetniku« i to što u mnogim slučajevima kaže zašto je jedno loše, a drugo dobro. Tako čitalac stječe ne samo znanje koje se odnosi na pojedinačni slučaj, nego i jezičnu kulturu, koja je trajnijega značenja. Pozitivno je i to što »Savjetnik« donosi natuknice načelnoga karaktera, pa ako neke riječi nema u rječniku, takva natuknica će mu dati rješenje koje traži. Tako pod natuknicom *-ium* stoji: »Latinske imenice koje svršavaju na *-ium* u zapadnim se krajevima preuzimaju kao i ostale imenice na *-um* koje ispred nastavka imaju samoglasnik, tj. mjesto

⁷ Dr T. Maretić: »Hrvatski ili srpski jezični savjetnik«. U Zagrebu 1924, str. 27.

-um dobiju -j, npr. aluminij, kriterij, auditorij. U istočnim se krajevima nastavak ne odbacuje pa se cijeli nominativ preuzima kao gotova riječ, samo se piše fonetski; npr. aluminijum, kriterijum, auditorijum.

U starije se vrijeme mjesto završetka -ium takvim imenicama dodavao završetak -ija. Na taj je način u zapadnim krajevima preuzeto samo nekoliko riječi (npr. gimnazija, studija, latifundija, stipendija, beneficija), u istočnim nešto više (još i: laboratorija, opservatorija, teritorija, konzistorija, konzervatorija, i možda još koja), ali se nove riječi više tako ne preuzimaju«. Dakako, navode se i pojedinačni primjeri takvih slučajeva pod početnim slovom stanovite riječi.

Natuknica -iti pokazuje da glagoli koji su izvedeni ovim nastavkom znače radnju koju subjekt vrši, npr. *crveniti* »učiniti da što bude crveno«. A natuknica -jeti pokazuje da glagoli koji su izvedeni ovim nastavkom »izriču stanje u kojem se nalazi subjekt«, npr. *crvenjeti* postajati crven.

Pod -ona stoji da se upotrebljava »kao nastavak za tvorbu naziva za prostorije u kojima se što radi (npr. kupaona, čekaona, popravljajona, radiona)«. Danas je to zastarjelo i »Savjetnik« smatra da je bolje uzeti nastavak -onica. Ako koje takve riječi u rječniku nema, čitalac već iz ove natuknice doznaje kakav treba biti njezin oblik.

Evo još jedne takve natuknice: -rje-. Ako se *rije-* (prema ek. *re-*) nađe u kratkom slogu, ono se skraćuje u *rje-*, npr. riješiti—rješenje, riječ—rječit. Ako se ispred takvoga -rje- nađe suglasnik (koji nije od predmetka), onda *j* ispada, npr. vrijeme—(vrjemena) vremena, brijege—(brjegovi) bregovi; ali: od-riješiti—od-rješenje.

»Savjetnik« donosi i veći broj etnika i ktetika, a pri tome se zaista ponekad teško odlučiti. Čovjeka iz Čada nazvat ćemo Čadanac, ženu Čadanka. Stanovnik *Babine Grede* je *Babogredac*, žena je *Babogretka*, a pridjev je *babogredski*. Čovjek iz *Fužina* je *Fužinarac*, žena *Fužinarka*, pridjev je *fužinski*. Jedno selo u Slavoniji zove se *Gradište*, muškarac iz njega je *Gradištac*, žena je *Gradiškinja*, pridjev je *gradiški*. Čovjek iz *Jastrebarskoga* je *Jastrebarac*, žena je *Jastrebarka*. Čovjek iz *Švedske* je *Svedanin* ili *Sved*, žena je *Svedanka* ili *Svetkinja*. Mještani *Zenice* je *Zeničak* i *Zeničanin*, žena je *Zeničkinja* i *Zeničanka*. Itd.

III.

»Jezični savjetnik s gramatikom« vrlo je opsežna knjiga i nije moguće u jednom prikazu osvrnuti se na sve pojedinačne momente u njoj. Iz onoga što sam do sada iznio, vidljivo je da je ona u svom najvećem opsegu vrlo koristan priručnik. No, potrebno je kazati da se u ovoj knjizi našlo i nekoliko neadekvatnih rješenja koje bi u eventualnom drugom izdanju trebalo ispraviti. Navodim neke primjere.

»Savjetnik« je priručnik kojim se čovjek svakodnevno služi. I u početku mu se čini da u njemu nalazi sve što mu u radu treba. Ali što češće poseže za njim, to će mu i češće upadati u oči da jedan velik broj riječi

nije u rječniku, a s druge strane da je u rječniku puno onih riječi u kojima ne griješi gotovo nitko kome bi »Savjetnik« mogao postati priručnikom. Stoga su npr. ove riječi mogle izostati: akropolj (= akropola), bircouz, bircuz (= gostionica, krčma, svratište), birtija (= gostionica, krčma), bjeguć (= prolazan), blagodejanije (= dobročinstvo, dobro djelo, ljubav, potpora, stipendija), blizo (= blizu), brazleta (= narukvica, grivna), Bruselj (= Bruxelles), cuvaks (= prirast, priraštaj; priplod, pri-nova), cvajferbig (= dvobojan), cvečkenknedle (= okruglice sa šljivama), čorapa (= čarapa), ča (= čak), inako (= inače), indi (= dakle), kaonoti (= kao), koljeba (= koliba), kudije, kudijer, kudijen (= kud, kuda), međutiman, međutoman; morda (= možda), mrnar, mrnarica (= mornar, mornarica), okle(n) (= odakle), ovaki (= ovakav), omah (= odmah), panem (= padnem), panuti (= pasti), parasol i parazol (= suncobran), ruml (= nered, zbrka, graja, vika, metež, gungula, strka, vreva, lupa, klopot, tutnjava, urnebes), uici (= ući), uijedati (= ujedati).

Kad bi ove riječi ustupile mjesto riječima koje su primjerenije interesu čitalaca, »Savjetnik« bi pružio više korisnih savjeta i bio bi ujednačeniji. Tako u »Savjetniku« nema ovih, ili ovakvih natuknica: Nikolić : Nikolićeva; moment : momenat; subjekt : subjekat; akcent : akcenat;⁸ komunist : komunista; solist : solista;⁹ rubac : marama; rupčić : maramica; majica : maja; obavijest : obavještenje; očit : očevidan : očigledan; jest : jeste; pakirati : pakovati; zao : opak; pomaknuti : pomjeriti; posve : sasvim; oblik : vid; upravitelj : upravnik; puno : mnogo; profesora : profesorka; kandidatica : kandidatkinja;¹⁰ razizemlje : prizemlje; mjesto : umjesto; strojni : strojevi; cjenik : cjenovnik; zvrk : čigra; graditelj : neimar; putni nalog : putna isprava : objava; premetačina : pretres; loš : rđav; vozni red : red vožnje; rožnica : rožnjača; zbrajanje : sabiranje; odbijanje : oduzimanje; tajnik : sekretar; nasilnik : siledžija; željezo : gvožđe; svariti : probaviti; ugljen : ugalj; Pavao : Pavle i drugih, što će čitalac lako uvidjeti kao nedostatak ako se priručnikom bude češće služio.

Natuknica *kuraža* tumači se ovako: *kuraža* (fr.) suvišno pored naših riječi: odvažnost, hrabrost, smjelost, srčanost. Ali se natuknica odvažan, odvažnost tumači ovako: *odvažan*, *odvažnost* (rus.) bolje je: neustrašiv, smion, hrabar; neustrašivost, smionost, hrabrost; tako je i mjesto odvažno bolje: neustrašivo, smjelo, hrabro.

Takav je primjer i ovaj, gdje je kontradikcija u odnosu na glagol polučiti:

realizirati (u zapadnim krajevima), *realizovati* (u istočnim krajevima) naše su riječi: ostvariti, oživotvoriti, izvršiti, postići, polučiti; unovčiti, okoristiti se, prodati, zaraditi.

⁸ i ⁹ Načelno se govori pod natuknicom *a*, ali je trebalo navesti adekvatan broj primjera pa tamo uputiti na natuknicu *a*.

¹⁰ Načelno se govori pod natuknicom *-ica*. Ali trebalo je pojedinačne primjere donijeti u rječniku, jer čitalac prvo tamo gleda. Nešto ga mora podsjetiti na načelnu natuknicu. Trebalo je postupiti kao npr. s natuknicom *-ona*. Takvi primjeri u rječniku više bi koristili od onih za koje smo rekli da su mogli izostati.

Ali:

polučiti, polučivati (rus.) nepotrebno uz naše riječi: dobiti, postići, dobiti, postizati.

Za *neophodno potrebno* rečeno je da je bolje *prijeko potrebno*. *Neophodno* znači *prijeko potrebno*, pa nije dobro *neophodno*, a još manje *neophodno potrebno*. Za *povod* se kaže da se danas »upotrebljava i instrumental povodom kao prijedlog s genitivom«. A što je s izrazom *u povodu*?

Prije desetak godina vodio je prof. Lj. Jonke polemiku s profesorom Brabecom zalažući se za oblik *u povodu*. S obzirom na to da je polemika ipak dala prednost izrazu *u povodu*, »Savjetnik« je također trebao tome izrazu dati prednost. U mnogim je krajevima *u povodu* vrlo uobičajeno. Ne: povodom toga događaja, nego: u povodu toga događaja. Ne: tim povodom, nego: u povodu toga.

Za *bocun* je rečeno da je pokrajinska riječ, te da je bolje: *boca*. *Boca* nije isto što i *bocun*. *Bocun* (polulitrenjak, litrenjak, dvolitrenjak) razlikuje se po obliku i po namjeni od *boce*. Za *kašiku* i *kefu* rečeno je da su uobičajene i u književnom jeziku »pored« naših riječi: *žlica* i *četka*. Teško je povjerovati da je tako i u hrvatskome književnom jeziku. Isto se odnosi i na tvrdnju da je u suvremenom književnom jeziku običnije *obučar* nego *postolar*.

Dobro je u »Savjetniku« rečeno da je mjesto *lična karta* bolje: *legitimacija*, *iskaznica*. Ali trebalo je legitimaciji i iskaznici dodati i *osobnu kartu*. Za izraz *uzmite mjesto* rečeno je da nije dobar, već da treba reći *izvolite sjesti*. Bolje je: *molim, sjednite*, jer *izvolite* je rusizam i manje je uobičajeno.

Za *naputak* je rečeno da je običnije: *uputa*, *uputstvo*. Ali nije rečeno, kao što jest za druge riječi, da je u zapadnim krajevima uobičajenije *uputa* negoli *uputstvo*. Riječ *naredan* je »Savjetniku« dobro izveden pridjev od skupa: (koji je) na redu, i znači: onaj koji dolazi po redu, slijedeći, idući. Ali »Savjetnik« ne kaže da *naredan* nije uobičajen u hrvatskome jeziku.

Za glagol *oprobati* dobro se kaže da je bolje: *okušati*, *prokušati*. Ali se za *proba* veli da je »obično i u knjž. jeziku pored *pokus*, osobito za provjeru strojeva ili nekih praktičnih postupaka«. Ako je za *oprobati* bolje *okušati*, *prokušati*, zašto je s probom drugačije? Pri kupnji automobila kupac dobije tablicu na kojoj piše *Proba*, a trebalo bi pisati *Pokusna vožnja*. *Pokusnu vožnju* upotrebljava npr. Zagrebački električni tramvaj.

Za *smjer* se kaže da je prema češkome směr i da je proširena riječ u književnom jeziku »pored« naše riječi *pravac*. Autori ne razlikuju *smjer* od *pravca*. Matematičari bi rekli da jedan *pravac* ima dva *smjera*. Naše novine obično izvješćuju da se npr. dogodila prometna nesreća na autocesti Zagreb—Beograd, pa kažu da je automobil koji se kretao u pravcu Beograda udario u automobil koji se kretao u pravcu Zagreba. Ako autocestu Zagreb—Beograd zamislimo kao *pravac* koji prolazi kroz dvije točke: točku A (Zagreb) i točku B (Beograd), onda se jedan automobil

kretao u smjeru Zagreb (A)—Beograd (B), a drugi u smjeru Beograd (B)—Zagreb (A) na jednome te istome pravcu: auto-cesti. Zagrebački električni tramvaj, na primjer, dobro razlikuje i smjer od pravca.

Pod natuknicom *veče* stoji da se češće upotrebljava imenica *večer*, ali nema natuknice *navečer*, a ima *naveče*, pod kojom se ne kaže da se češće upotrebljava *navečer*.

»Savjetnik« ima riječ *dekadansa*, za koju se kaže da je kao opća imenica nepotrebna uz naše riječi: opadanje, propadanje, nazadak, raspad, propast. Ali upoće se ne spominje oblik *dekadenca*, koji ne bi trebalo zamjenjivati ako nije opća imenica, već bi joj trebalo dati prednost pred riječju dekadansa.

Za neke se riječi kaže da su zastarjele, ali one to očito nisu, dapače: npr. *listonoša*, *sitnozor*, *čudoredan*, *čudorednost*, *glumište*, *mnijenje*, *dapače*. Recimo još i to da je »Savjetnik« trebao pisati *cik-cak*, a ne *cikcak*. Također i to da pod natuknicom *imendan* stoji da je dobro načinjena i proširena riječ pa nadodaje: »Usp. blagdan«. Ali natuknice *blagdan* u »Savjetniku« nema.

»Savjetniku« treba ozbiljno prigovoriti i na upotrebi termina *zapadni krajevi*, *istočni krajevi*, *južni krajevi*, odnosno na mimoilaženju naziva jezičnih normi. Već sama činjenica da se izdaje gramatika jednoga jezika i da se savjetuje što je dobro i što je loše u tome jeziku, a da se izbjegava kazati o kojemu je jeziku riječ, nedostatak je koji je u ovakvu poslu nezamisliv.¹¹ Još u vrijeme afirmiranja varijanata lingvisti su isticali da bi varijante mogli nazvati i jezicima, što su nedugo nakon toga i učinili. Kad se pojavio »Jezični savjetnik s gramatikom«, termin *hrvatski jezik* već je zamijenio termine *zapadna varijanta*, *hrvatska varijanta*, *zagrebačka varijanta*.¹² I da su autori »Savjetnika« to također učinili, ne bi kazali ništa nova, već bi postupili onako kako im savjetuje znanost kao ispravno i što javnost očekuje kao jedino prihvatljivo. A što je javnost očekivala, pokazuje u to doba i V. amandman na Ustav Socijalističke

¹¹ Jednako je neumjesno što čak možda svi jezikoslovci imaju dva naziva za svoj jezik: jedan za domaće, a jedan za inozemne potrebe. Zbog istoga je razloga neprimjereno da strani izdavači npr. Krležinih djela ne navode da je prijevod s hrvatskoga, već se služe dvojnim nazivom, iako u popratnom predgovoru ili pogovoru uporno ističu kako je riječ o značajnom predstavniku hrvatske književnosti. Nazive jugoslavenskih jezika stranim bi jezicima trebala sugerirati jugoslavenska terminologija, a ne obratno, i na nama je da upotrebljavamo naziv kojim bismo se služili da ni nije riječ o inozemnom čitaocu. Pozivanje na ustaljenost ovakva termina u drugim jezicima nije uvjerljivo. Kad bi takvo rasuđivanje bilo valjano, Kampučiju bi svijet i sada nazivao Kambodžom i mnoge bi se afričke zemlje i danas imenovala onako kako su se imenovala u nedavnoj prošlosti. Što se nas u Jugoslaviji tiče, takav stav proizlazi i iz samoupravnoga načela i svakoga drugoga oblika prirodnoga prava, a s obzirom na etnike i ktetike poštivali su ga i dosadašnji pravopisi.

¹² To potvrđuju ovi naslovi:

Mladen Engelsfeld: »Hrvatski u razgovoru i rječnik za turiste«. Drugo prošireno izdanje. Zagreb, 1969.

†Ljudevit Jonke: »Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća«. Zagreb, 1971.

Milan Moguš: »Fonološki razvoj hrvatskog jezika«. Zagreb, 1971.

Republike Hrvatske, što su ga zajedno s ostalih XXXV amandmana demokratski izglasali radni ljudi Socijalističke Republike Hrvatske. Prva točka toga amandmana kaže: »U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik — standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski«. A druga pak točka toga amandmana glasi: »U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj autentični su tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih općih akata koji se objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom književnom jeziku, latinicom«. ¹³

Zusammenfassung

SOZIOLINGUISTISCHE GRUNDSÄTZE DES JEZIČNI SAVJETNIK S GRAMATIKOM

Unvoreingenommen über ein für weite Leserkreise bestimmtes, in Kroatien gedrucktes Werk zu schreiben, das die Problematik der kroatischen Sprache behandelt, hieße wenigstens zwei Richtlinien beachten. Die erste wird selbstverständlich von den Ergebnissen der Sprachwissenschaft im allgemeinen und der kroatischen im besonderen bestimmt. Die zweite wird durch die Zeit selbst gebildet, in der das Werk entstanden ist. Verfährt man nicht so, kommen Mißverständnisse von selbst auf. Ein anschauliches Beispiel hierfür ist gerade dieses *Nachschlagewerk mit Grammatik*, ein *Ratgeber* in Fragen der kroatischen Sprache, das sich zum Ziel gesetzt hat, theoretische wie praktische sprachliche Probleme des Kroatischen intensiv zu behandeln, und gewiß aus diesem Grunde einige Male abgeändert werden mußte, um in ihm nicht geneigter Zeit erscheinen zu können, und wohl daher nur negative Kritikerstimmen zu erhalten.

Der Verfasser ist jedoch der Ansicht, daß dieses *Nachschlagewerk* ein Handbuch ist, das allen in der Praxis Tätigen gute Dienste zu leisten imstande ist, wie es auch ein Hüter der kroatischen Sprache vor nachteiligen fremden Einflüssen genannt werden kann. Ferner wird sein durch lange Tradition bedingter Purismus gutgeheißen, der Standpunkt jedoch verworfen, nach welchem die Regeneration der Sprache wie der Literatur durch ältere und bereits jahrhundertlang als Literatursprachen funktionierende Sprachschichten und Dialekte — den tschakawischen und den kajkawischen — ignoriert wird.

In dieser Hinsicht hätte sich dieser *Ratgeber* nach dem aktuellen und beherzigenswerten Wort richten sollen: *Schreibe so, wie es Autoren von Rang tun!*

¹³ »Narodne novine«, br. 9, 6. ožujka 1972.